

Del 5: Hoppet tänds igen

I nästan fyra år har de vanvårdade själva fått driva frågan om upprättelse. Regeringen har hållit den ifrån sig. Kraven på upprättelse har blivit alltmer högljudda och förtvivlade. Nu tänds hoppet igen.

Detta har hänt: I januari 2010 presenteras Vanvårdsutredningens resultat. De slår ner som en bomb i media. På presskonferensen avslöjar statsrådet Maria Larsson att en upprättelseutredning snart ska tillsättas.

Ovissheten har tärt hårt på de vanvårdade. Att inte få veta, att inte få en chans att förstå vad som händer känner de igen från barndomen. De har ställt upp på intervjuer och delat med sig av sina erfarenheter och kunskaper, för att barn ska få det bättre i framtiden. De har öppnat dörren till sina traumatiska upplevelser, men inte fått hjälp att stänga den igen. De har talat och de har blivit lyssnade på, men inte fått veta om det blir någon fortsättning.

I stället har de tvingats slåss, som vanligt. De har organiserat sig, de har läst på och själva fått söka vägar framåt. Med bristande skolgång och livslånga utanförskap har utgångsläget varit svårt. Känslorna är starka och åsikterna går isär. Viljorna är många och behoven varierar. Några söker stöd i lagen och vill ställa staten inför rätta, direkt. Andra tror på upplysning, folkligt stöd och på politiken som den bästa vägen att gå.

*

En ursäkt är för mycket sagt

De direktiv som ska styra Upprättelseutredningens arbete skrivs ihop på socialdepartementet och bereds tillsammans med tjänstemän och politiskt sakkunniga på justitiedepartementet och finansdepartementet, och med statsrådsberedningens

samordningskansli som överrock. Det är där statsministern sitter och det är där de fyra Allianspartierna arbetar med att kompromissa ihop regeringens politik. Allt ska vara klappat och klart när regeringen sammanträder och direktiven ska fastställas.

När det nästan-färdiga-förslaget skickas ut på delning till alla inblandade, för en sista koll, har socialdepartementet med en skrivning som antyder att en ursäkt vore på sin plats, försiktigtvis med hänvisning till erfarenheterna. Så här står det:

Att ansvariga myndigheter medger att det förekommit vanvård och övergrepp i den sociala barnvården är, enligt erfarenheter i andra länder där liknande förhållandets utretts och konstaterats, en viktig del i en upprättelseprocess. Erfarenheterna visar att det även är angeläget att en ursäkt framförs och att den kommer så många av de drabbade som möjligt till del.

Stryk! Den sista meningen ska bort, meddelar statsrådsberedningens samordningskansli. I nästa stycke måste ursäkten också strykas.

~~Utredaren ska ta fram förslag på hur en ursäkt till dem som utsatts för vanvård och övergrepp i den sociala barn- och ungdomsvården kan utformas och genomföras.~~

Den enkla och raka meningen om en ursäkt ska ersättas av en annan, som är mer otydlig och framställer själva erkännandet som en sak för sig, vid sidan av upprättelseprocessen.

Utredaren ska ta fram förslag på hur upprättelseprocessen och ett erkännande av det som hänt dem som utsatts för vanvård och övergrepp i den sociala barn- och ungdomsvården kan ges en lämplig ceremoniell inramning.

Den 18 februari 2010 fattar regeringen beslut om [direktiven till Upprättelseutredningen](#). Samma dag förordnas **Kerstin**

Wigzell, före detta generaldirektör på Socialstyrelsen, som särskild utredare. **Maria Larsson** har värvat en van utredare som hon har förtroende för. Kerstin Wigzell kan barnfrågorna och har nyligen lämnat förslag på åtgärder för att stärka barnskyddet. Nu är det bråttom.

Senast den 31 januari 2011 ska uppdraget redovisas. Där emellan ligger en valrörelse och ett val. Då är det andra frågor och större väljargrupper som står i fokus. Och nu är vanvårdsfrågan avförd från dagordningen. Utredning pågår.

*

När Upprättelseutredningen tillsätts är Vanvårdsutredningen inte färdig än. Utredningarna kommer att arbeta parallellt, men stå i nära kontakt med varandra. Vanvårdsutredare **Göran Johansson** får aldrig frågan om han vill ta sig an den fortsatta upprättelseprocessen. Hade han fått den hade han tackat nej. Nu är det för sent.

Idén om en samlad sannings- och försoningskommission är redan körd och Göran Johansson skulle inte orka. Att möta de vanvårdade och ta del av deras historier har varit tungt. Fortfarande återstår cirka 500 intervjuer och en slutrapporten att sy ihop. Det räcker mer än väl för honom och hans medarbetare.

För många vanvårdade blir uppdelningen i en vanvårdsutredning och en upprättelseutredning förvirrande. Vanvårdsutredningen kan de till nöds uppfatta som en sanningskommission. Dit blir de inbjudna, med kost och logi betald och dit kan de alltid ringa om de har något på hjärtat. Där tas de omhand som offer för samhällets svek.

Upprättelseutredningen är något annat. En vanlig utredning, helt enkelt. Här finns inte utrymme för några utsvävningar. När vanvårdade kommer dit för att höras om sina åsikter och önskemål bjuder staten inte ens på bulle till kaffet. Det tillåter inte reglerna. Bullarna står utredaren Kerstin

Wigzell själv för.

*

Alliansen och Maria Larsson sitter kvar

Det var Socialdemokraterna som satte igång processen. Efter valet 2010 kan den åter hamna i deras knä. Det kan de gott ha. Det är många som ogillar den förre socialtjänstministern **Morgan Johanssons** initiativ. Politiken ska ägna sig åt framtiden, inte historien. Dessutom. Att försöka gottgöra och ge drabbade upprättelse för gamla övergrepp och förbrytelser, är inget statsmakten ska hålla på med. Vill en ha upprättelse så ska väl alla ha. Var skulle det sluta?

Och är det inte Socialdemokraternas historia det handlar om här?

Nu blir det inget maktskifte. Socialdemokraterna gör sitt sämsta val sedan 1911. Moderaterna stärker sin ställning inom Alliansen med tio nya mandat. Centern, Folkpartiet (nu Liberalerna) och Kristdemokraterna går back och förlorar tillsammans 15 mandat.

Samtidigt kommer Sverigedemokraterna in i riksdagen för första gången. Med en politik baserad på föreställningen att det är invandringen som är det stora och allt avgörande samhällsproblemet belönas partiet med 20 mandat.

Nu har Alliansen inte längre egen majoritet. För att få igenom sina förslag i riksdagen måste regeringen ha stöd från minst ett av oppositionspartierna.

Men de tyngsta och mest genomgripande reformerna är redan genomförda. Statliga bolag har sålts, Apotekets monopol har brutits upp och fler samhällstjänster har öppnats för konkurrens från privata företag. Möjligheterna att få pengar från sjukförsäkringen har begränsats och kraven på att fixa ett jobb skärpts. Under Alliansens andra mandatperiod blir

reformerna färre och mindre braskande.

Socialdemokraterna är besegrade och går igenom en svår identitetskris. Men med allt flera år vid makten kommer den borgerliga regeringen att få mer att stå till svars för under den kommande mandatperioden. Statsminister **Fredrik Reinfeldt** vet vad situationen kräver. Han tar in en av de främsta arkitekterna bakom de nya Moderaterna. Mediestrategen och reklamakaren **Per Schlingmann** blir den nya Alliansregeringens kommunikationschef.

Kristdemokraterna får behålla tre statsrådsposter, men **Mats Odell** mister jobbet som finansmarknadsminister och får återgå till sin plats i riksdagen. I stället plockas **Stefan Attefall** in och får ansvar för bostadsfrågorna under Göran Hägglund på socialdepartementet.

Nu avlastas Maria Larsson folkhälsofrågorna. I stället för folkhälso- och äldreminister får hon titeln barn- och äldreminister. Hon är redan mycket engagerad i barnfrågorna. Nu görs det tydligt för alla att de är hennes. Ansvaret gäller även de före detta barnhemsbarn och fosterbarn som kräver upprättelse. I den frågan står hon mycket ensam.

*

Nu kommer Upprättelseutredningen

Den 10 februari 2011 överlämnar Kerstin Wigzell [Upprättelseutredningen](#) till Maria Larsson. På presskonferensen samma dag framträder de sida vid sida. Den här gången är det en välinformerad minister som med stolthet presenterar utredaren och hennes uppdrag. Representanter för de vanvårdade är också med på presskonferensen.

Kerstin Wigzell inleder med att uttrycka sin glädje över att få göra en insats för de människor som inte tillhör några starka lobbygrupper och som varit, och kanske fortfarande är, beroende av myndigheternas välvilja och kompetens. Hon tycker

det är helt fantastiskt att många vanvårdades känsla av skam har ersatts av ilska, krav och kritik.

... – och när nu högsta instans här också lyssnar till det som sägs, säger Kerstin Wigzell och ger Maria Larsson en hastig blick från sidan, så tycker jag att det också är en viktig signal till de människor som i dag är mycket beroende av socialtjänstens eller barn- och ungdomsvårdens insatser att deras åsikter och vad de säger också räknas.

*

På en punkt har de vanvårdades åsikter varit mycket samstämmiga. De vill ha ett erkännande och en ursäkt av samhället, vid en ceremoni som regeringen ska stå för och bjuda in till. Det är också Upprättelseutredningens förslag. Men detta hindrar inte att kommunerna, som haft ett stort ansvar för barnens trygghet och säkerhet, också själva gör något för att ge dem ett erkännande och en ursäkt, påpekar Kerstin Wigzell.

Utredningen föreslår att kommunerna aktivt ska hjälpa dem som varit i samhällsvård som barn att hitta sitt aktmaterial och erbjuda dem en möjlighet att berätta och samtala om sina erfarenheter. Samtidigt skulle kommunerna kunna få reda på vilken annan hjälp de vanvårdade behöver, resonerar Kerstin Wigzell på presskonferensen.

Vanvårdsutredningen föreslog insatser för rehabilitering, men den utredningen gick aldrig ut på remiss så förslaget fastnade där. Inom ramen för Upprättelseutredningen har Kerstin Wigzell inte kunnat fördjupa sig i frågan. Kommuner och landsting får alltså göra vad de vill för de vanvårdade. Det blir inte mycket.

Maria Larsson berättar att en ceremoni varit ett starkt önskemål från de organisationer hon mött och att hon därför hoppats att Kerstin Wigzell skulle föreslå just detta. Som om förslaget kommit som en efterlängtd överraskning samma dag.

Hon låter också förstå att hon gör något alldeles eget och djärvt när hon nu går de vanvårdade till mötes och föregår remissförfarandet.

– Därför tar jag mig rätten och friheten, vilket är väldigt ovanligt att man gör kanske; att man föregår ett remissförfarande, men i det här avseendet tycker jag att man kan göra det och säga att vi från regeringens sida vill ha en ceremoni, att vi kommer att se till att en sådan anordnas. Och intentionen är ju precis det här som utredningen beskriver, att uppmärksamma det som är ett stycke historia som har varit dolt under lång tid.

Den här gången visar de vanvårdade som är med på presskonferensen sig tacksamma för Maria Larssons engagemang. Hon har träffat dem, lyssnat på dem och pratat med dem. Hon har det som krävs – kompetens och en god vilja – och hon har makt. Nu finns det hopp.

*

Det handlar om pengar

Men i det här läget handlar den allt överskuggande frågan om pengarna. I det politiska vakuum som de vanvårdade lämnats i har många fastnat för juridiken och hoppas på den som en väg framåt. Kravet på ersättning har varit det mest handfasta som organisationerna haft att samlas kring. Nu har de fått en utredning som letat efter en politiskt möjlig lösning på ersättningsfrågan och skapa en legal form för den.

Ska staten ge de vanvårdade någon ersättning? Ja, svarar Kerstin Wigzell på den frågan. När svaret stod klart för henne informerade hon Maria Larsson personligen, så att regeringen skulle kunna förbereda sig för att få fram pengarna.

Kerstin Wigzell föreslår en ersättning på 250 000 kronor, lika för alla. Vanvårdade som själva försökt få skadestånd har utgått från sina egna lidanden och att de ska prissättas i

domstol. I Upprättelseutredningens förslag är det samhällets svek och ansvar som står i fokus. Här är det staten som ger de drabbade en gottgörelse, som ett erkännande. Sveket är detsamma oberoende av vad de drabbade fått utstå i fosterhem och på barnhem. Därför är summan lika för alla.

Varför inte en differentierad ersättning, som i Norge? För Upprättelseutredningen har valet av modell varit mycket svårt och de vanvårdades organisationer tycker olika saker. Utredningen har haft mycket kontakt med Norge. Varningarna därifrån blev avgörande. Men det står inte skrivet i utredningen, som inte kan lämna ut sina källor.

I Norge har uppdelningen i olika ersättning för olika skador gjort många besvikna för att de fått mindre än andra som de jämfört sig med. Det har undergrävt förtroendet för ersättningssystemet och bidragit till missämja bland offren. Alla är inte lika bra på att beskriva hur de upplevde och kände det när de utsattes för en specifik skada.

I Sverige är motsättningarna mellan de vanvårdade redan stora och misstron mot samhället mycket djup. Här har staten och kommunerna inte visat samma vilja till försoning som i Norge. Här har frågan om samhället ska erkänna, ta ansvar för och kompensera de vanvårdade inte besvarats lika snabbt och självklart med ett ja, som man gjort i Norge. Mot den bakgrunden ser en differentierad ersättning ut som ett ännu större riskprojekt här.

*

Samhällets skuld

Samhället träder in i föräldrarnas ställe för att ge barnet en tryggare och säkrare uppväxt. Då tar samhället också på sig ett mycket stort ansvar.

Det är ett allvarligt ingrepp att skilja ett barn från föräldrar och syskon och flytta det till ett annat hem. Ibland

är det nödvändigt. Men att sedan vända det skyddslösa barnet ryggen och inte bry sig om ifall det hånas, låses in, får äta sina egna spyor, ta emot sparkar och slag, utsätts för sexuella övergrepp, hindras att gå i skolan och allt vad barnplågåre kan hitta på – det är fullkomligt oförsvarligt.

Samhällets särskilda ansvar för barn som, med eller mot föräldrarnas vilja, omhändertagits för att få det bättre är det främsta skälet till att staten bör ge de vanvårdade en ekonomisk ersättning, menar Upprättelseutredningen. Staten har också ett moraliskt ansvar att erbjuda dem som fått sina mänskliga rättigheter kränkta i samhällets vård någon form av gottgörelse. En ersättning har även betydelse för statens och myndigheternas legitimitet, inte minst bland dem som utsatts för övergrepp.

Upprättelseutredningens förslag är att ersättning ska beviljas för övergrepp eller försummelse av allvarlig art. Rätten till ersättning ska avgöras med *hänsyn till samtliga omständigheter vid tidpunkten för händelsen*. Särskild vikt ska läggas vid om övergreppet eller försummelsen medfört en påtaglig risk för att barnets *hälsa eller utveckling allvarligt skadas*.

Vanvårdsutredningen säger att ett barns lidande inte låter sig definieras av tidsandan och de synsätt som var förhärskande när vanvården skedde. Samma sak säger Upprättelseutredningen som också utgår från barnets perspektiv i sitt förslag om ersättning. De personer som ska bedöma om vanvården varit av allvarlig art bör därför inte knyta bedömningarna till gränsen för vad som var straffbart eller tillåtet just vid tiden för händelsen. I stället ska de utgå från ett barnperspektiv.

Det hindrar inte att vanvården måste förstås i sitt historiska sammanhang när det handlar om en såpass lång period som 1920-1980, menar Upprättelseutredningen. Men det som ska vara avgörande för beslut om ersättning är de konsekvenser vanvården kan få för barnets hälsa och utveckling.

Kerstin Wigzell lämnar också förslag när det gäller barn och unga som i framtiden utsätts för övergrepp eller allvarlig försummelse när de är i samhällets vård. En utredning bör tillsättas för att undersöka om kommunerna ska kunna krävas på skadestånd.

*

1980-gränsen kan ändras?

Upprättelseutredningens förslag om ersättning gäller inte dem som varit placerade efter 1980. Den gränsen sattes i direktiven och blev genast starkt ifrågasatt. Som utredare tar Kerstin Wigzell på sig att på kort tid försöka hitta en juridisk lösning på ett komplicerat och känsligt område. Hon har att följa regeringens direktiv och går inte in på frågan om var gränsen ska sättas.

Varför sattes gränsen 1980? Vanvårdsutredningen hade ingen bestämd tidsgräns, men ett krav på att eventuella brott skulle vara preskriberade. Eftersom alla brott inte har lika lång preskriptionstid kunde personer som varit placerade efter 1980 också vara med och låta sig intervjuas av Vanvårdsutredningen.

När Upprättelseutredningens direktiv skrevs trodde Maria Larsson att Vanvårdsutredningen arbetade inom samma tidsspann (1920-1980). Hon var uppenbarligen felinformerad. Men det hindrar inte att tidsgränsen diskuterades flitigt inom regeringskansliet innan den sattes – och att den sattes av just det skäl som politiken senare levererar. Preskriptionsreglerna.

Alltså. Den lag om ersättning som Upprättelseutredningen föreslår är en alldeles särskild lag skapad för att under en begränsad tid erbjuda vanvårdade en gottgörelse i pengar. För att få ersättning gäller att alla brott är preskriberade och inte längre kan prövas i domstol. Annars får den vanvårdade två konkurrerande ersättningssystem att välja mellan och kan strunta i att låta sitt fall prövas i domstol.

Genom att sätta gränsen vid 1980 garderar regeringen sig med råge mot risken att få två parallella system som verkar samtidigt. Preskriptionstiden för sexuella övergrepp mot barn börjar inte räknas förrän barnet blivit myndigt. Men för många som varit placerade efter 1980 är de brott de kan vittna om redan preskriberade. De utesluts alltså helt från möjligheten att kompenseras för sina lidanden.

Varför tidsgränsen inte kan sättas med hänsyn till varje enskilt fall är det ingen som förklarar. Det enda de vanvårdade har förstått är att Maria Larsson var ovetande om allvaret när hon accepterade 1980-gränsen. Hon trodde att Vanvårdsutredningen och Upprättelseutredningen var synkade i tid. Det var de inte. Nu riskerar upprättelseprocessen att brytas sönder ytterligare.

När Vanvårdsutredningen är klar ett halvår senare ska det visa sig att 94 av 866 intervjuade var födda 1970 eller senare. *Dessa skulle med Upprättelseutredningens förslag uteslutas ur gruppen som omfattas av ursäkt och ersättning om övergreppen skedde efter 1980, skriver Vanvårdsutredningen [i sin slutrapport](#).*

När frågan om tidsgränsen kommer upp på Upprättelseutredningens presskonferens låter barn- och äldreminister Maria Larsson förstå att det fortfarande finns något att göra åt saken.

– Tycker man någonting i den frågan så finns där alla möjligheter att lämna sådana synpunkter också i remissvaren. Välkomna med synpunkter i remissvaren också på detta.

Text: Åse Lo Skarsgård

Illustration: Hektor Medici

Det här är den femte i en serie artiklar om den tio år långa upprättelseprocessen.

Del 1:

Så blev vanvårdade utan upprättelse

Del 2:

Staten vet inte vad som hänt

Del 3:

Vanvården utreds, upprättelse var god dröj

Del 4:

Vanvårdschock och ett första erkännande

Del 6:

Gränser för upprättelsen

Vi vill gärna ha dina synpunkter.

Kommentarsfältet är alltid öppet. Vi läser och publicerar efter hand.

Här kan du skriva enbart till redaktionen.

Anna Fredriksson, redaktör Stockholm

Helena Östlund, redaktör Göteborg